

Arapça Sözlüklerde Cümle Üslupları: Mahreç Sistemli Sözlükler Örneği" Sentence Styles in Arabic Dictionaries: Example of Dictionaries with Phonetic System

Mehmet YILMAZ

Dr., Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı

Dr., Cukurova University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Department of Arabic Language and Rhetoric

Adana/Adana / Türkiye/Turkey

ahetmiselim@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-9648-2985>

<https://ror.org/05wxkj555>

Makale Bilgisi/Article Information

Makale Alanı/Article Field: Arap Dili ve Belagati/Arabic Language and Rhetoric

Makale Tipi/Article Type: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received : 26.06.2023

Makale Dili/Article Language: Türkçe/Turkish

Kabul Tarihi/Accepted : 02.08.2023

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8213004>

Yayın Tarihi/Published : 01.09.2023

Bu çalışma, yüksek lisans tezinden, doktora tezinden veya yayımlanmamış bildiri metninden mi üretildi? Makalenin ilk sayfasında dipnotta yer alacak şekilde açıkça ifade ediniz. (Cevaplaması zorunludur)/*Was this work prepared from a master's thesis, doctoral thesis or unpublished paper text? Please state it to be given in the footnote on the first page of the study. (Must be answered):* **Cevap:** Evet / Yes

Sorumlu yazar olarak yukarıdaki bilgilerin doğruluğunu ve derginin yayın ve yazım ilkelerini kabul ettiğimi beyan ederim./ As the corresponding author, I declare that the above information is correct and that I accept the publication and editorial principles of the journal. ☒

"Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyulmuştur./In this article, the principles of scientific research and publication ethics were followed.

Atıf İsnad-2/Cite as Isnad-2: Yılmaz, Mehmet. "Arapça Sözlüklerde Cümle Üslupları: Mahreç Sistemli Sözlükler Örneği". *Teemmül* 1 (Eylül 2023), 37-61. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8213004>.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi./This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Telif Hakkı/Copyright: Dergimizde yayımlanan makaleler, [Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası \(CC BY 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) ile lisanslanmıştır./The journal is licensed under a [Attribution 4.0 International \(CC BY 4.0\)](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Etik Beyan/Ethical Statement: Etik Kurul Kararından muaftır./It is exempt from the Ethics Committee Approval.

Destekleyen Kurum veya Kuruluşlar/Supporting-Sponsor Institutions or Organizations: Herhangi bir kurum/kuruluştan destek alınmamıştır./No support was received from any institution/organization.

Çıkar Çatışması/Conflict of Interest: Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır./No conflict of interest.

Değerlendirme/Review: Çift Taraflı Kör Hakemlik-Dış Bağımsız./Double-Blind-Externally Peer-Reviewed.

Yazar Katkı Oranı/Author Contribution Percentage: Birinci yazar: % 100/First Author: % 100.

Arapça Sözlüklerde Cümle Üslupları: Mahreç Sistemli Sözlükler Örneği*

Öz

Dillerin gramer veya söz sanatlar açısından cümle üslupları içermemesi düşünülemez ve bu onların karakteristik özelliklerinden biridir. Dünyanın zengin dilleri arasında yer alan Arapçada da kendi yapısına uygun ve kendine has farklı üsluplar yer almaktadır. Üslup tabiri bazen belagat ilminde de kullanılan bir terim olmakla birlikte bu çalışmada cümle üslupları nahiv ilmini açısından ele alınmıştır. Hicri ilk beş yüz yılda mahreç sistemine göre yazılmış sözlüklerin cümle üsluplarını nasıl işledikleri değerlendirmeyi tabi tutulmuştur.

Genel olarak nitel araştırma yönteminin kullanıldığı, kaynak taraması ve örneklendirme teknikleri ile desteklenen araştırmada öncelikle erken dönem eserlerinden Halîl b. Ahmed'e (ö. 175/791) ait *Kitâbü'l- 'Ayn* adlı sözlüğü ve hicri üç yüz yıl içinde yazılmış olan mahreç sistemli diğer sözlükler esas alınmıştır. İlgili eserlerde, cümle üsluplarına dair müelliflerin kendilerine ait izah ve yorumları yanında diğer müelliflere ait değerlendirmeler ve iktibaslar da yansıtılmaya çalışılmıştır. Cümle üslupları sözlüklerde geçtiği şekilde aktarılırken sıkça tekrarlanan sözlük veya müellif isimleri metin içinde ve dipnotlarda zikredilerek dağıtılmış, istişhâd için verilen ayet, şiir, örnek cümle ve tabirler Türkçeleri ile yansıtılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagati, Gramer, Cümle, Üslup, Sözlük.

Sentence Styles in Arabic Dictionaries: Example of Dictionaries with Phonetic System

Abstract

It is unthinkable that languages do not contain sentence styles in terms of grammar or rhetoric, and this is one of their characteristic features. Arabic, which is among the richest languages of the world, also has different styles suitable for its own structure. Although the term style is a term that is sometimes used in the science of rhetoric, in this study, sentence styles are discussed in terms of syntax. In the first five hundred years of Hijri, how the dictionaries written according to the mahraj system processed the sentence styles were evaluated.

In the research, in which the qualitative research method was used in general and supported by the source scanning and exemplification techniques, the dictionary named *Kitâb al- 'Ain* belong to al-Khalil ibn Ahmad (d. 175/791) and other dictionaries with the origin system, which were written in three hundred years of Hijri, were taken as the basis. In the related works, besides the explanations and comments of the authors about the sentence styles, the evaluations and quotations of other authors have also been tried to be reflected.

* Bu çalışma 2022 yılında sunduğumuz “Mahreç Sistemli Sözlüklerin Arap Gramerinin Gelişmesindeki Rolü” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. Yılmaz, Mehmet. *Mahreç Sistemli Sözlüklerin Arap Gramerinin Gelişmesindeki Rolü*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.

While the sentence styles are conveyed as they are in dictionaries, frequently repeated dictionary or author names are mentioned in the text and footnotes and distributed, and the verses, poems, sample sentences and expressions given for istishhad are reflected in their Turkish.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Grammar, Sentence, Style, Dictionary.

Giriş

Cümle üslupları neredeyse tüm dillerin karakteristik özelliğidir. Üslup kelimesi sözlükte “takip edilen yol, benimsenen yöntem” anlamlarına gelir.¹ Dil ve edebiyatta üslup insanın duygu, düşünce ve heyecanını yansıtma, lisanını kullanma biçimidir.² Konuşan kişinin dile ait gramer kurallarını ve söz sanatlarını üslup üzerinden oluşturduğu görülür ve üslup çoğu zaman dili kullanan kişinin cümleyi kendine has bir biçimde ördüğü kelimelerle ortaya çıkar. Genelde başka dillerle benzerlik gösterse de gramer yönüyle Arap dilinde de kendine özgü üslup türleri bulunmaktadır.

Halil b. Ahmed’in eseri dahil Arapça sözlüklerin başta gramer olmak üzere Arap dili ve edebiyatının gelişmesinde ve bu dile ait şiir ve nesir örneklerinin kayıt altına alınmasında çok önemli yer teşkil ettiği bilinmektedir.³ Arap leksikografisi diğer dillerde pek rastlanmayan sistemleri içermekte ve Arap dilinin yapısı da zengin leksikografi çalışmalarına imkân sunmaktadır.

Arap dilinde kullandıkları sistem ve içerikleri itibarıyla yazılmış değişik türlerde sözlükler mevcuttur. Onları içerikleri bakımından “genel” ve “konulu” olmak üzere iki ana gruba ayırmak mümkündür. İlk dönem konulu sözlükler bazen bitki veya hayvan adlarını, bazen önemli mekânları, bazen eş anlamlı veya zıt anlamlı sözcükleri bazen de renkleri temel almaktadır. Buna paralel olarak, *Kitâbü'l-'Ayn* ile başlayan genel sözlüklerin muhtevası ve gayesi bütün Arap lafızlarını derlemeye yöneliktir. Hatta lafızları bir araya toplama gayesinin ötesine geçerek gramer başta olmak üzere Arapçanın alt disiplinlerini oluşturan konu başlıklarını ele aldıkları görülmektedir. Binaenaleyh bu çalışmada ilk beş asırda yazılan mahreç sistemli Arapça sözlüklerin bir gramer konusu olan cümle üsluplarına dair içerikleri değerlendirilmiştir. Ayrıca çalışma üzerinden; dil bilimlerinde yerleşmiş olan “Sözlükler kelime bilgisi sunan alfabetik olarak düzenlenmiş kitaplardır.” düşüncesinin ötesine bakılmıştır. Böylece biri ilk dönem (*Kitâbü'l-'Ayn*) diğeri sonraki dönem (ekolleşmelerin aşağı yukarı tamamlandığı) ürünü bu sözlüklerin gramer konularına da değindiği teyit edilmiş

¹ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-Luğa*, thk. Muhammed Ivaz Mer'ab (Beyrut: Dâr'u İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2001), 12/302; Ebü'l-Kâsım İsmâil b. Abbâd b. el-Abbâs et-Tâlekânî es-Sâhib b. Abbâd, *el-Muhît fi'l-Luğa*, thk. eş-Şeyh Muhammed Hasan Âli Yasin (Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1994), 2/263; Ebü'l-Hasen Ali b. İsmâil İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-'Azam fi'l-Luğa*, thk. Abdülhamîd Hindâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 8/505.

² Mehmet Önal, “Edebî Dil ve Üslup / Literary Language and Style”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 14/36 (28 Şubat 2010), 32.

³ John A. Haywood, *Arabic Lexicography*, (Leiden: E.J. Brill, 1960), 115. Fatai Owolabi Jamui, “Science of Arabic Lexicography: A Survey of Its Emergence and Evolution” *Journal of Education and Practice* 5/14 (2014), 60-65.

ve dönemin otoritelerine yapılan referanslar üzerinden onların Arap gramerine olan katkısı pekiştirilmiştir.

Üslup tabiri zaman zaman belagat ilminde de kullanılmakla beraber sözlüklerdeki cümle üslupları ele alınırken konu gramer açısından değerlendirilmiştir. Buna rağmen kesişen noktalar olduğunda esnek davranılmıştır. Elde edilen tespitlerde ve yorumlarda, yeri geldikçe sözlüklerin istişhâd ettiği ayetlerin mealleri verilmeye çalışılmıştır. Benzer şekilde sözlüklerin izahatları esnasında kullanmış oldukları bazı gramer terimleri eserde geçtiği gibi aktarılarak böylece kendi dönemlerinde nasıl kullanıldıklarına dikkat çekilmektedir.

Genel olarak sözlük ve sözlükçülük, özelde ise Arapça sözlükler ve cümle üslubu üzerine çok sayıda çalışma olmakla birlikte cümle üsluplarını bir sözlük grubu üzerinden inceleyen çalışmaların yetersiz olduğu görülmektedir. Bu amacın ortaya konmasında hedef eserler; Halîl b. Ahmed'in kaleme aldığı *Kitâbü'l-'Ayn*, Ebû Ali el-Kâfî (ö. 356/966) tarafından yazılmış olan *el-Bâri' fi Garibi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, Ebû Mansûr el-Ezherî (ö. 370/980) tarafından tedvin edilmiş olan *Tehzîbü'l-Luğa*, Ebu'l-Kâsım İsmâîl b. Abbâd'ın (385-995) yazarı olduğu *el-Muḥîṭ fi'l-Luğa* ile Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl İbn Sîde'nin (ö. 458/1066) yazmış olduğu *el-Muḥkem ve'l-Muḥîṭu'l-A'zam fi'l-Luğa* adlı sözlüklerdir.

Arapça öğrenenler hem ilgili dönemde hem de sonraki dönemde yazılan sözlüklere, genellikle bir klasik sözlük nazarıyla, başka bir deyişle anlamı bilinmeyen sözcüklerin müracaat kaynağı olarak bakmıştır. Elbette ki bu görev sözlüklerin birinci ve asli görevi ve yazım amacıdır. Lakin bu çalışmada mahreç sistemli sözlüklerin Arapça gramer kurallarının tespitinde belirleyici bir etkiye sahip olduğu düşünülerek gramerdeki üslup yönü irdelenmiştir. Sözlüklerde üslup yönünden tespit edilenler aşağıdaki başlıklarla sunulmuştur.

1. İstifham Üslubu

İstifham üslubu genel olarak soru anlamı sağlayan edatlarla yapılmaktadır. Bu edatlar belagat ilminde soru amacının dışında da kullanılır. Terim olarak soru amacıyla kurulan cümle için sözlüklerde *اسْتِفْهَام* kelimesi geçmektedir. *هل حَرْفٌ اسْتِفْهَامٌ وَكَذَلِكَ الْأَلِفُ* (هل bir soru harfi olup elif de öyledir) ifadesiyle edatlardan ikisi هل ve elifin (hemze), hem “soru harfi” oluşlarına dikkat çekilmiş hem de ilgili alanın terimi olan “istifhâm” zikredilmiştir.⁴ هل ve hemze⁵, {أَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ}/*Sen mi insanlara ... dedin*⁶ ayetindeki gibi takrir (onay) için

⁴ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî - İbrâhim es-Sâmerrâî (İran: Müessesetu Dâri'l-Hicre, 1988), 3/551-552; Ezherî, *et-Tehzîb*, 5/237-238; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 10/591.

⁵ Hicaz lehçesinde, “ها أنت زيد؟/Sen Zeyd misin?” örneğindeki gibi ها olarak da kullanıldığı söylenir. Bkz. Ezherî, *et-Tehzîb*, 6/255.

⁶ *Kur'an-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), el-Mâide 5/116.

kullanılır.⁷ Ayrıca hemze, inkârî/olumsuz (نفي/جحد) soruya ‘atıf harfi أم ile birlikte iki durumdan birinin tercih edilerek cevap verilmesi yani استفهامٌ بَعْدَ استفهامٍ (bir sorudan sonra başka bir soru) için kullanılmasının yanında, düşürülüp أمٌ عِنْدَكُمْ gibi örneğindeki gibi عندكم manasında sadece أم ile de kullanılabilir.⁸

هل harfinden farklı olarak أم ile kullanılmasında olduğu gibi أو ile birlikte de teraccî (tercih) için gelir ancak ikisi arasında fark vardır. أو bağlacı ile kullanımında؟ أَعْنَدُكَ تَمْرٌ أَوْ عِنَبٌ؟ (Senin hurman mı yoksa üzümün mü var?) cümlesindeki gibi “iki durumdan birinin varlığı veya doğruluğunda şüphe olması” öne çıkarken أم ile kullanımda؟ أَعْمَرُوْا عِنْدَكَ أَمْ زَيْدٌ؟ (Yanıdaki Amr mı yoksa Zeyd mi?) cümlesindeki gibi “şüphe yerine iki durumdan hangisinin var olduğunun” sorulması öne çıkmaktadır.⁹

Sorudaki yargıyı olumlu veya olumsuz tasdik ettirme amacı bulunan ve Türkçede soru ekinin karşılığı هل ve hemzenin cevabı نَعَمْ لا ve حَرْفٌ رَدٌّ/cevap harflerinden biri ile gelir.¹⁰ Soruda yapısal olumsuzluk yoksa, {فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا قَالُوا نَعَمْ}/Siz de Rabbinizin va'detiğini gerçek buldunuz mu? Evet dediler¹¹ ayetindeki gibi olumlu tasdik نَعَمْ harfi ile,¹² tersi durumda لا ile gösterilir. Lafzen geçmese bile eğer soruda olumsuzluk varsa bu durumda müspet onay, {أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ قَالُوا بَلَىٰ}/Ben sizin Rabbiniz değil miyim? Evet, şahit olduk (ki Rabbizsin) demişlerdi¹³ ayetindeki gibi بَلَىٰ ile gösterilir.¹⁴

⁷ Ezherî, *et-Tehzîb*, 15/476.

⁸ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî, İbrahim es-Sâmirâî (İran: Müessesetü dâri'l-hicre, 1988), 8/340; 8/435; Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1988), 3/422; Ezherî, *et-Tehzîb*, 15/447-450; 15/492; Sâhib b. Abbâd, *el-Muḥîṭ fi'l-Luġa*, 2/486; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 10/578; Seleme b. Müslim es-Suhârî, *el-İbâne fi'l-Luġati'l-'Arabiyye*, thk. Abdulkerîm Halîfe vd. (Meskat: Vizâratu't-Türâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1420/1999), 2/87.

⁹ Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 8/439.

¹⁰ Ezherî, *et-Tehzîb*, 10/198; 15/299; Ebû'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Alî b. Muhammed İbn Yaîş, *Şerḥu'l-Mufaşşal*, thk. İmil Bedî' Yakûb (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 5/132.

¹¹ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, el-A'râf 7/44.

¹² Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 2/162; Sâhib b. Abbâd, *el-Muḥîṭ fi'l-Luġa*, 1/103; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 2/200. Bazı lehçelerde bu edatın نَعْمٌ ve نَعْمٌ şeklinde telaffuz edildiği belirtilir. Bkz. Ezherî, *et-Tehzîb*, 3/11; 11/133; Sâhib b. Abbâd, *el-Muḥîṭ fi'l-Luġa*, 1/233.

¹³ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, el-A'râf 7/172.

¹⁴ Ferâhidî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 8/340; Ezherî, *et-Tehzîb*, 15/283; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 10/434; Suhârî, *el-İbâne*, 2/214.

Olumsuz sorularda hemze kullanılacağı açıkça belirtilmese bile sözlüklerdeki örneklerde هل harfinin kullanılmadığı dikkat çekmektedir.

ما soru ismi, أَيُّ شَيْءٍ (Hangi şey?) manasında eşya veya ğayr-ı ‘âkil için (لِغَيْرِ الْمُتَمَيِّزِينَ) kullanılan bir soru edatı olup ismin başına gelerek ما لونها ifadesindeki veya ماذا lafzının ilk kısmındaki gibi ref konumunda ve haber, ... مَا أَذْرَاكَ (Nereden biliyorsun?) ifadesindeki gibi yine ref konumunda mübtedâ olur.¹⁵ ما harfinden sonra دَا ismini getirip ikisini tek kelime gibi artık bir fiil cümlesinin başında أَيُّ شَيْءٍ manasında kullanmak mümkündür. Bu durumda {وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ، قُلِ الْعَفْوَ} / *Sana Allah yolunda ne harcayacaklarını soruyorlar. De ki: “İhtiyaçtan arta kalanı”*¹⁶ ayetindeki gibi ikisi beraber mef’ûl olarak naşb mahallindedir. Doğrusu burada bile yine ismin başına gelmiş olmakta ve ذَا ism-i mevşûl olarak الَّذِي gibi işlem görmekte, يُنْفِقُونَ onun sılası, ayetin devamındaki العَفْوَ mübtedâ ve baştaki ما ise yine haber olmaktadır.

ما edatı harf-i cerlerden biri ile birleştiğinde لِمَ، لِمَ، لِمَ örneklerindeki gibi elif harfi hazfedilmiş olarak telaffuz edilip yazılır.¹⁷ *Tehzîbü’l-luğa*’daki izaha göre {عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ} / *Birbirlerine neyi soruyorlar?*¹⁸ ayetindeki gibi عَمَّ ile kısaltılınca soru değil haber (yüklem) olarak görev alır.¹⁹ Cümledeki görevleri benzer olan مَنْ soru edatının ما edatından farkı yine *Tehzîbü’l-luğa*’da لِلْمُمَيِّزِينَ (akiller için) denilerek belirtilir ancak ما edatının duruma göre daha kapsamlı olarak مَنْ yerine de kullanıldığına dikkat çekilir.²⁰

¹⁵ Ferâhidî, *Kitâbu’l-’Ayn*, 8/434; Ezherî, *et-Tehzîb*, 3/243; 15/450; Sâhib b. Abbâd, *el-Muḥîṭ fi-’l-Luğa*, 2/486; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 10/89.

¹⁶ *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Bakara 2/219.

¹⁷ Ferâhidî, *Kitâbu’l-’Ayn*, 1/95; 8/321; Ezherî, *et-Tehzîb*, 15/520; Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım İbnu’l-Enbârî, *ez-Zâhir fi me’ânî kelimâti’n-nâs*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin (Beyrut: Muessesetu’r-Risâle, 1412/1992), 2/369; Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh b. Merzûbân es-Sîrâfî, *Şerḥu Kitâbi Sibeveyhi*, thk. Ahmed Hasan Medelî - Ali Seyyid Ali (Beyrut: Dâru’l-Kütûbi’l-İlmiyye, 2008), 4/87; Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcu’l-Luğa ve Şihâhu’l-’Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr (Beyrut: Dâru’l-İlim li’l-Melâyîn, 1407), 1/246; Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâil es-Seâlibî, *Fıkhü’l-Luğa ve Sirru’l-’Arabiyye*, thk. Abürezzâk el-Mehdî (Beyrut: İhyâu’t-Türâsi’l-Arabî, 1422), 236; Suhârî, *el-İbâne*, 1/156.

¹⁸ *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, en-Nebe 78/1.

¹⁹ Ezherî, *et-Tehzîb*, 1/89.

²⁰ Ezherî, *et-Tehzîb*, 15/449.

مُنْتَصِبًا) edatı, mekânı sormak için kullanılan ve her durumda fetħa ile (naşb halde) telaffuz edilen (فِي الْحَالَاتِ كُلِّهَا) mebnî bir soru edatıdır.²¹ Başta أَيْنَ olma üzere soru isimleri, هل aracılığıyla uzun yoldan cevaplanabilecek soruların kısa yoldan sorulmasına imkan sağlamaktadır. Örneğin, birinin “nerede olduğunu” öğrenmek için ona هل veya hemze ile soru yöneltip ve muhtemel mekanlar elenerek uzun yoldan cevaba ulaşmak yerine bu, أَيْنَ أَنْتَ؟ (Sen neredesin?) sorusuyla kısa yoldan yapılmış olur ve genel mantık budur.²²

كَمْ edatının sükûn üzere mebnî oluşu dışında istifhâmiyye (soru) ve haberiyye (yüklem) olması durumuyla ilgili bazı bilgiler bulunur. Öncelikle varlıkların sayısını sormada kullanılan bir soru harfi²³ (حَرْفٌ) oluşundan bahsedilir.²⁴ كَمْ عَمَّةٌ لَكَ يَا جَرِيرٌ وَحَالَةً؟ (Cerîr! Senin kaç halan ve teyzen var?)²⁵ beytindeki gibi niyete bağlı olarak istifhâmiyye amacıyla kullanıldığında sayısı sorulan varlık (temyîz) عَمَّةٌ olarak mansûb okunacaktır. Yani bu edat istifhâmiyye olarak arkasında açık veya gizli bir fiilin takip ettiği bir ismin önünde kullanılırsa temyîz olarak onu naşb eder. Arkasından gelen ismin nekre ve mansûb olması cevapta ortaya çıkacak olan temyîzin سِتَّةٌ أَشْهُرٍ (altı ay) ifadesindeki gibi mansûb ve henüz bilinmiyor olmasına dayanmaktadır. Ayrıca istifhâmiyye olarak kullanıldığında bahsedilen varlık “nice” değil “sınırlı sayıda/مَحْصُورٌ” varlıktır.²⁶

Edat yukarıdaki cümle üzerinden incelenirse “varlıkta çokluk” belirtmek amacıyla رُبُّ (nice) manasında kullanıldığında haberiyye olarak sonraki ismi عَمَّةٌ şeklinde izafetle mecrûr ve “niceliği” işaret ederek nekre okutur. Haberiyye olduğunda ona مِنْ harf-i ceri de eşlik edebilir. كَمْ edatının haberiyye oluşunda كَيْفِي formunun

²¹ Ferâhidî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 8/404; Ezherî, *et-Tehzîb*, 15/395; Sâhib b. Abbâd, *el-Muhîṭ fi-'l-Luġa*, 2/479; Suhârî, *el-İbâne*, 2/102.

²² İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 6/672; 10/553.

²³ İlk sözlüklerde isim/harf ayrımının çok net olmadığı görülür.

²⁴ Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 5/286; Ezherî, *et-Tehzîb*, 9/342; Sâhib b. Abbâd, *el-Muhîṭ fi-'l-Luġa*, 2/24; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 6/672.

²⁵ Beytin Ferezdak'a (ö. 114/732) ait olduğu belirtilmiştir. Bkz. Ebû Zekeriya Yahya b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kurân*, thk. Ahmed Yusuf en-Necati vd. (Mısır: Dâru'l-Mısriyye li'te'lif ve't-tercûme, 1983), 169.

²⁶ İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 6/195; Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sibeveyhi*, 2/114; Ebû'l-Fettâh Osman el-Mevsilî el-Baġdâdî İbn Cinnî, *el-Ḥaşâiş*, thk. Muhammed Alî en-Neccâr (Kahire: el-Hey'etu'l-Mısriyye, 1999), 2/268; Muhammed b. el-Hasen el-Esterâbâdî, *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*, thk. Muhammed Nûr vd. el-Hasen (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1975), 6/32.

yine من harfi ile kullanımı da mümkündür.²⁷ Bu durumda sonraki isim zaten o harf-i cer ile mecrûrdur. *Tehzîbü'l-luğa*'da Ezherî, عمة isminin haberiyye niyetiyle kullanıldığında merfû' da okunabileceğini belirtir ancak كَم فَدَأْتَانِي رَجُلًا كَرِيمًا (Bana nice iyi insan geldi.) cümlesindeki gibi كَم edatından sonra gelen ismin önüne fiilin geçmesi/تَقْدِيمِ الْفِعْلِ şartı gözetilmelidir.²⁸

أَيِّ edatı, istifhâm için kullanıldığında normal şartlarda “أَيُّهُمْ أَخوكَ/Hangisi kardeşin?” örneğindeki gibi kendinden sonra gelen ‘âkil veya gayr-ı ‘âkil bir varlığın ismine muzâf olur. Bu yüzden kendisi mu’reb olur ve tenvîn almaz, kendinden önce geçen fiilin ma’mûlü de değildir. Zaten kendinden önceki fiilin ma’mûlü olduğunda soru özelliği yoktur. Soruya, önüne geldiği muzâfun ileyh cinsinden bir kelime ile cevap verilir. Örneğin أَيُّ الطَّعَامِ أَحَبُّ إِلَيْكَ؟ (Yemeğin hangisi sana daha hoş?) diye gelen bir soruya الرُّكُوب (binmek) gibi yemek cinsi dışında bir ifadeyle cevap verilmez. Soru amaçlı olarak (أَيُّمَا الْأَخَوَيْنِ أَحَبُّ إِلَيْكَ) (İki kardeşin hangisi sana daha sevimli?) cümlesindeki gibi edata vasıl olarak مَا harfi bitişebilir veya (أَيُّمَا مَا تُحِبُّ مِنْهُمْ؟ (Onlardan hangisini seviyorsun?) örneğindeki gibi bitişmeksizin vasıl yapılabilir lakin bu ikinci durum ile hakkında soru ismin bilindiği durumlarda muzâfun ileyh düştüğü için onun yerini doldurmak üzere أَيِّ edatı tenvinli olarak cümledeki irabına göre kullanılır. أَيُّ وَجْهِ سَلَكَوْا؟ (Hangi yola girdiler?) cümlesindeki izafet yerine sorulanın bilinmesi illeti gereği أَيُّ سَلَكَوْا şeklinde tek başına ve tenvinli hali bu cümledendir. İzafetten arındırıldığı durumlarda sayı ve cinsiyete göre أَيُّهُ، أَيُّهُنَّ gibi çekim de yapılabilir.²⁹

مَتَى edatı müphem (mana harflerinden/edatlarından) zaman zarfı olarak mâzi veya muzâri’ fiil ile mastar başta olmak üzere şibih fiillerin başında eylemin yapıldığı veya yapılacağı zamanı sormak için فِي أَيِّ وَقْتٍ (Hangi zamanda?) manasında kullanılır. Bu edat diğer soru isimlerindeki gibi harflerle sorulacak uzun bir

²⁷ İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 6/673.

²⁸ Ezherî, *et-Tehzîb*, 9/343; Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezâk ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Qāmûs*, thk. Heyet (Kuveyt: Dâru'l-Hidâye, 1422), 33/383.

²⁹ Ferâhidî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 8/440; Ezherî, *et-Tehzîb*, 6/262; 15/450; 15/469-470; Sâhib b. Abbâd, *el-Muḥîṭ fi-'l-Luğa*, 2/490; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 7/150; 10/591; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414).

zaman sorusunu kısa yoldan sormaya yarar.³⁰ Bu zikredilenin dışında sözlüklerde مَتَى ile ilgili bilgi bulunmamaktadır.

Sayı ve cinsiyette müşterek kullanılan مَنْ soru edatının durumu مَا edatına benzer olup ondan farkı genel olarak مَنْ'in 'âkil varlıklar için, yeri geldiğinde karışması durumunda hayvanlar için de kullanılmasıdır.³¹ Daha önce أَيَّ edatında söylendiği üzere soru edatındaki sadaret (cümle başında bulunma) hakkı aslında soru edatlarının genel özelliği olarak diğerlerinin de özelliğidir.³²

2. Şart Üslubu

Biri diğerine bağlı olarak gerçekleşen iki yargının bulunduğu üslup şart cümlesidir. İlk kısımda yer alan yargı, şartın kendisi veya fiili; diğeri ise şartın cevabı veya karşılığı (cezası) olarak adlandırılır.³³ Bu kısım, şart üslubunun genel formuna dair özellik olup anlam bakımında إِنْ زُرْتَنِي أَكْرَمْتُكَ (Beni ziyaret edersen sana ikramda bulunurum.) gibi bir cümlede şart kipinin oluşması için iki yargıdan ikincisinin birinci için sebep teşkil etmesi ve iki yargının bağımsız olarak gerçekleşme veya gerçekleşmeme ihtimalinin bulunması gerekir.³⁴

Şart edatlarından إِنْ harfi, şart kipinin temel edatıdır أَمْ الْجَزَاء (temel karşılık).³⁵ Ferrâ'dan (ö. 458/1066) alıntı yapılmak suretiyle bu edat ile soru edatları kıyaslanıp Arapların هَل ve hemze dışındaki soru edatlarını iki fiili birden cezm ederek ikinci bir işlevde kullandığı belirtilmiştir. Çünkü bu iki soru edatı muzâri'yi ref' bırakmaktadır.³⁶ Şart edatlarının إِنْ üzerinden cezm etme özelliği gösterilmekle birlikte إِنْ فَعَلْتَ فَعَلْتُ (Yaparsan

³⁰ Ezherî, *et-Tehzîb*, 14/245-246; Sâhib b. Abbâd, *el-Muĥîṭ fi'l-Luġa*, 2/384; İbn Sîde, *el-Muĥkem*, 2000, 9/258; Suhârî, *el-İbâne*, 4/267; Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh el-Enbârî, *el-İnşâf fi Mesâ'il'l-Ĥilâf Beyne'n-Nahviyyîn el-Başriyyîn ve'l-Kûfiyyîn* (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, 1424), 2/259.

³¹ Ezherî, *et-Tehzîb*, 15/339.

³² Ezherî, *et-Tehzîb*, 15/469.

³³ Ferâhidî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 8/204; 8/396; Ezherî, *et-Tehzîb*, 2/159; 5/250; 15/407; Sâhib b. Abbâd, *el-Muĥîṭ fi'l-Luġa*, 2/406; 2/479; İbn Sîde, *el-Muĥkem*, 2/149; 5/230; 6/130; İbn Cinnî, *el-Ĥaşâiş*, 3/178; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 1/65.

³⁴ İbn Sîde, *el-Muĥkem*, 5/230; Ezherî, bu duruma karısına "hurma kızarırsa seni boşarım" diyen birinin üslup hatasıyla örnek getirir. Zira hurmanın (olağanüstü durumlar dışında) kızarması zaten beklenmektedir. "Eğer ... ise" biçiminde çevirisi yapılan إِنْ şart edatına إِذَا edatı yakın gibi görünse de ondan farklı olarak "...dığı zaman" çevirisi uygun olup adı geçen örnek cümleyi إِذَا ile "hurma kızardığında seni boşarım" şeklinde kullanınca şart sahih olmaktadır. Bkz. Ezherî, *et-Tehzîb*, 15/408.

³⁵ Ezherî, *et-Tehzîb*, 15/305.

³⁶ Ezherî, *et-Tehzîb*, 15/407; Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Mubberred, *el-Muĥteḍab*, thk. Muhammed Abdulhâlık Azîme

yaparım.) gibi mâzi fiilin önünde de kullanılabilmesi cezm özelliğinin muzâri‘ fiilde geçerli olduğu sonucunu çıkarmakta ancak hangilerinin bu özelliğe sahip oldukları sıralı olarak belirtilmemektedir.

İlki gayr-ı ‘âkil ikincisi ‘âkil varlıkların durumu için kullanılan ما ve مَنْ de şart edatlarının isim türündendir.³⁷ مَهْمَا تَقُلْ أَقُلْ (Ne dersen onu derim.) örneğindeki مهما, birincisi şart edatı olan ما, ikincisi كَيْفَمَا edatında da yer alan ve şartın tekidi sayılan ikinci bir ما harfiyle yan yana gelmektedir. Aslı (ماما) olan veya birincisi isim fiil مِ ile ikincisi şart edatı olan ما harfinin bir araya gelmesiyle oluştuğu söylenen bir şart edatıdır. Sîbeveyhi’ye de ‘atıf yapılan ilgili terkibi dışında sözlüklerde başka açıklama yer almaz.³⁸

Şart edatlarından, zamana bağlı kipin oluşması için مَتَى ile aynı anlama gelen أَيَّان isimi de kullanılır. Kökü ile ilgili birbirinden farklı görüşler ileri sürülse de أَيَّان ismi aslen أَيِّ soru ismi ile müphem zaman ismi olan آن veya أَوَّان kelimesinin terkibinden oluşmaktadır.³⁹ ما vasil harfi ile birleşen diğer şart edatlarındaki gibi أَي edatı tek başına gelince daha çok soru olarak, {أَيُّ مَا تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَى}/Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihayet en güzel isimler O’nundur⁴⁰ ayetindeki gibi ما harf ile bitişip vasil yapılıncı da şart edatı görevinde kullanılıp fiillerini cezm etmekte ve mu’reb olmaktadır.⁴¹

Şart edatlarından حَيْثَمَا (her nerde?) ile أَنَّى (nerden?) ise mekâna dair gelen şart kipinin edatları olup ikincisi كَيْف (nasıl?) manasında da kullanılmaktadır. Bu edatlardan حَيْثَمَا daha öncekilerdeki gibi ما harfi ile vasil yapılmakta ve حَيْثَمَا تَكُنْ أَكُنْ (Nerde olursan orada olurum) örneğindeki gibi fiillerini cezm etmektedir.⁴²

(Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1996), 2/2.

³⁷ Ezherî, *et-Tehzîb*, 5/20; 15/339; 15/449; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 10/470.

³⁸ Ferâhidî, *Kitâbu’l-’Ayn*, 3/358; Ezherî, *et-Tehzîb*, 5/250; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 4/114.

³⁹ Ferâhidî, *Kitâbu’l-’Ayn*, 8/441; Ezherî, *et-Tehzîb*, 15/469; 15/471.

⁴⁰ *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-İsrâ 17/110.

⁴¹ Muberrred, *el-Muḥteḍab*, 2/49; Sîrâfî, *Şerḥu Kitâbi Sîbeveyhi*, 3/254; Ezherî, *et-Tehzîb*, 15/305; 15/450.

⁴² Ferâhidî, *Kitâbü’l-’Ayn*, 5/414; 8/399; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 3/59; Sîrâfî, *Şerḥu Kitâbi Sîbeveyhi*, 3/254; Ezherî, *et-Tehzîb*, 15/450.

Zaman zarfı olmasının dışında cezm etmeyen ve “eğer..., şayet..., ...ise” gibi ifadelerle çevrilen إِذْ edatının bu anlamla şart edatı olarak da kullanıldığı belirtilerek⁴³ bu konuda daha fazla izah yer almamaktadır.

Verilen cümlelere bakınca إِذْ gibi cezm etmediği görülen ve Türkçeye genel şart kipinin çevirisi “eğer..., şayet..., ...ise” vb. anlamlarla çevrilen لَوْ edatı لِامْتِنَاعِ الشَّيْءِ لِامْتِنَاعِ غَيْرِهِ (birbirine bağlı çekinceli iki yargılı üslup) dışında لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً (Keşke bir şansımız daha olsa) cümlesindeki gibi “keşke” anlamında اَمْتِنَاعٌ (dilek) harfi olarak da kullanılır.⁴⁴ Bu edatın arkasında, olumsuzluğun dilek kipi⁴⁵ olarak لَا nefiy harfi geldiğinde cevap cümlesinin başına neredeyse tekit لْ’ı eklenmesi zorunlu hale gelmiştir.⁴⁶ لَوْ لَا birleşimi ismin başında kullanıldığında iki yargıyı birbirine bağlayan şart edatı görevini üstlense de fiilin önünde kullanılınca هَلْ anlamıyla menfi soru görevini üstlenir.⁴⁷

Şart üslubuna dair, ne zaman ve nasıl geleceği belirtilmese de anlatılanlar dışında şart fiilinin (kısmının) cevabına هَلْ harfi bitişme durumu da sıklıkla dile getirilir.⁴⁸

3. İstisnâ’ Üslubu

Tehzîbü’l-luğa’da geçen ve Müberred’in (ö. 286/900) İbn Cinnî’den (ö. 392/1002) naklettiği tanıma göre istisnâ’, iki yargılı bir cümlede ikinci yargıyı veya yargıdaki bir varlık veya durumu birincinin dışında bırakmadır. Normalde bu لَا أُدْخِلُهُ/أَعْرِضُهُ / لَا أَعْنِيهِ / أُسْتَنْبِيهِ gibi “onu hariç tutuyorum” anlamındaki bir cümle ile yapılmaktadır ancak adı geçen fiiller yerine (نَائِبَةٌ مِنْهُ) daha kısa olması için bir edat kullanılır. { قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ }

⁴³ Ferâhidî, *Kitâbu’l-’Ayn*, 8/204; Ezherî, *et-Tehzîb*, 15/37; Sâhib b. Abbâd, *el-Muḥîṭ fi-’l-Luğa*, 2/406.

⁴⁴ Ebü’l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk ez-Zeccâcî, *el-Lâmât* (Şam: Dâru’l-Fikr, 1985), 127; Ebü’l-Fettâh Osman el-Mevsilî el-Bağdâdî İbn Cinnî, *Sirru şinâ’ati’l-i’râb* (Lübnan: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1421), 1/314; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 10/361; İbn Manzûr, *Lisânu’l-’Arab*, 13/392.

⁴⁵ Ferâhidî, *Kitâbu’l-’Ayn*, 8/348; Ezherî, *et-Tehzîb*, 15/298; Sâhib b. Abbâd, *el-Muḥîṭ fi-’l-Luğa*, 2/464; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 10/361; 10/398.

⁴⁶ Ferâhidî, *Kitâbu’l-’Ayn*, 8/348; Ezherî, *et-Tehzîb*, 15/298.

⁴⁷ Ezherî, *et-Tehzîb*, 5/239; 15/298; İbn Manzûr, *Lisânu’l-’Arab*, 11/709.

⁴⁸ İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 2/149.

{أَجْرًا إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى}/De ki: “Buna karşılık sizden, sevgiden başka bir ücret istemiyorum”⁴⁹ ayetinde olduğu gibi bu edatların en çok kullanılanı لَّا edatı⁵⁰ olup ayetteki المودة kelimesi ikinci yargıda bulunan ve ilkinden hariç tutulan varlık olması hasebiyle mef’ûlün bih ögesidir.⁵¹ Müstesnâ adındaki bu kısmın gramerde yukarıda adı geçen fiillere bitişmiş olan nesne konumundaki zamire denk geldiği bilinmektedir.

Birinci yargının konusu olan مِنْهُ الْمُسْتَثْنَى ismen zikredilmese de istiṣnâ’ üslubundaki hüküm dışında kalan الْمُسْتَثْنَى ile edattan oluşan üç unsurlu istiṣnâ’ “tam istiṣnâ”dır. {فَشَرِبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ}/İçlerinden pek azı hariç, hepsi ırmaktan içtiler⁵² ayetinde olduğu üzere ana hükümde olumsuzluk yoksa edattan sonrası (müstesnâ), mef’ûl olarak ayetteki قَلِيلًا sözcüğü gibi mansûb i’râba tabidir. İlk yargının menfi olması durumunda Arapların çoğunluğunun tercih ettiği üzere edattan sonraki kısım bedel olarak merfû okunacaktır.⁵³ Menfi cümlede edattan sonraki kısmın müstesnâ olması hasebiyle aynı zamanda mansûb okunabilmesi sözlüklerde geçmemektedir.

Yargıdaki iki unsur aynı cinsten olduğunda muttasıl istiṣnâ’(الاستثناء المحض) diye adlandırılır⁵⁴ ve yukarıdaki şartlara göre cümle olumlu olduğunda müstesnânın mansûb olması gerekir.⁵⁵ Birinci unsur ile ikinci unsur farklı cinslerden varlık ise istiṣnâ’ münkatı’olarak adlandırılır.⁵⁶ Ferrâ’ ve onun gibi düşünenlere göre böyle istiṣnâ’da farklı cinsten müstesnâ, diğerinin bedeli olamayacağı için mansûb olmak zorundadır.⁵⁷ Genel kural böyle olsa bile münkatı’ istiṣnâ’nın menfi olması durumunda bedel olarak müstesnâ minhe uymamasını caiz görenlerin -adları belirtilmemiştir- olduğu da vakidir.⁵⁸

Buraya kadar لَّا ile yapılan temel istiṣnâ’ üslubuna dair sözlüklerin içerdikleridir. Üslup dışında normal

⁴⁹ Kur’ân-ı Kerîm Meâli, eş-Şûrâ 42/23.

⁵⁰ Ferâhidî, *Kitâbü’l-’Ayn*, 8/352; Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî İbnu’s-Serrâc, *el-Uşûl fi’n-Nahiv*, thk. Abdülhüseyn el-Feteley (Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, 2005), 1/281; Ezherî, *et-Tehzîb*, 5/52; 15/304; Sâhib b. Abbâd, *el-Muḥîṭ fi’l-Luğa*, 1/114.

⁵¹ Ezherî, *et-Tehzîb*, 5/91; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 9/369; 10/395.

⁵² Kur’ân-ı Kerîm Meâli, el-Bakara 2/249.

⁵³ Ezherî, *et-Tehzîb*, 15/304-305; İbn Manzûr, *Lisânu’l-’Arab*, 15/432.

⁵⁴ Ezherî, *et-Tehzîb*, 5/52; İbn Manzûr, *Lisânu’l-’Arab*, 15/432.

⁵⁵ Ezherî, *et-Tehzîb*, 10/266.

⁵⁶ İbnu’s-Serrâc, *el-Uşûl fi’n-Nahiv*, 1/290; Sîrâfî, *Şerḥu Kitâbi Sibeveyhi*, 3/64; Ezherî, *et-Tehzîb*, 2/34; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 8/422.

⁵⁷ Ezherî, *et-Tehzîb*, 2/33-34; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 1/457.

⁵⁸ Ezherî, *et-Tehzîb*, 15/306.

bir isim olarak da gelen *غَيْر* ve *سوى* edatları *إلا* gibi bu üslubun ikilisi olarak onun yerine ve aynı manada kullanılmakta olup⁵⁹ isim türünden edat olmaları hasebiyle *istiṣnâ'* üslubunda *إلا* harfinin müstesnâsının alacağı *مَعْنَاهُ: إِلَّا دَانِقًا* ile *غَيْر* ile *دَانِقًا* (Bu, denk bir dirhem değil.) cümlesindeki *غَيْر* ile *دَانِقًا* arasındaki eşleşme ile gösterilmiştir.⁶⁰ Kendinden sonra geleni baştaki hükmün dışına çıkarma özelliği anlamlarındaki “başka, hariç, diğer” gibi çevriler olumsuzluktan kaynaklanır.⁶¹

İstiṣnâ' edatlarından *عَدَا* kelimesi ile ilgili *Kitâbü'l-'Ayn*'da geçen ve diğer sözlüklerde *خَلَا* edatının da dahil edildiği açıklamaya göre *ما رأيت أحداً ما عدا زيداً* (Zeyd hariç kimseyi görmedim.) örneğindeki gibi *istiṣnâ'*'nın olduğu kısım *ما جاوز زيداً* ile kıyaslanmıştır. *عَدَا* kelimesi *جاوز* (bir şeyi aşmak, taşmak, geçmek) fiiliyle eşleştirilip edattan sonra gelen varlıktan daha ötesini kapsamayı ifade etmektedir. *زيداً* kelimesinin mansûb gelmesi ve *ما* (matar) harfi ile beraber kullanılması bu edatın fiil işlevini göstermek içindir. Devamında; bu edatların *ما* harfinin hazfî ile kullanımı durumunda *ما رأيت أحداً عدا زيداً* cümlesindeki gibi *سوى* ile eşdeğer⁶² bir işlev üstlendiğinin söylenmesi ilk kullanımın fiil olarak müstesnâyı naşb ettiğini, ikincisini ise isim olarak *سوى* gibi kendinden sonraki ismi (*زيداً*) cer ettiği soncunu çıkarmaktadır. Yani bu iki edat *ما* ile birlikte fiil olarak sadece arkasındakini mef'ûl yapmakta ve naşb etmekte, o olmadan cer harfi olarak sonraki ismi cer yapmaktadır.⁶³ Aynı anlam ile *عَدَا* ve *خَلَا* grubuna benzeyen ancak önünde *ما* kullanılmayan *حاشا* *istiṣnâ'* edatı, bu özelliği ile sadece harf-i cer sayılıp sonraki ismi cer etmektedir.⁶⁴

⁵⁹ Ferâhidî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 4/444; Ebû Ali İsmâîl b. el-Kâsım el-Kâlî, *el-Bâri' fi Ğaribi'l-Luġati'l-'Arabiyye*, thk. Hâşim et-Ta'ân (Bağdat: Mektebetu'n-Nahda, 1975), 1/412; Ezherî, *et-Tehzîb*, 8/167; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 1/419.

⁶⁰ Ferâhidî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 4/444; Kâlî, *el-Bâri'*, 412; Ezherî, *et-Tehzîb*, 8/167; Suhârî, *el-İbâne*, 3/571; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 5/39.

⁶¹ Ezherî, *et-Tehzîb*, 15/301-302.

⁶² Açıklamanın bu kısmında *سوى* ve *غَيْر* isimlerinden sonra gelen isim ile *عَدَا* ve *خَلَا* edatlarından sonra gelen ismin ortak noktası sadece cer olmasıdır. Sözlükler farklarını birinci gruba isim (dolayısıyla muzâf), ikinci gruba harf (harf-i cer) adını vererek göstermektedir.

⁶³ Ferâhidî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 2/213; 4/308; Ezherî, *et-Tehzîb*, 3/70; Sâhib b. Abbâd, *el-Muḥîṭ fi'l-Luġa*, 1/114; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 5/299.

⁶⁴ Ferâhidî, *Kitâbü'l-'Ayn*, 3/262; Ezherî, *et-Tehzîb*, 5/92; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 3/415.

Tehzîbü 'l-luğa'da, İbn Keysân (ö. 320/932 [?]) ve İbn Sîde'nin kendisi ليس nâkış fiilini aynı zamanda istiṣnâ' edatı olarak gördüğü, أَتَى الْقَوْمَ لَيْسَ زَيْدًا (Zeyd hariç ahali geldi.) cümlesindeki gibi bu fiilin لا işlevi ile kendinden sonraki ismi naşb etmektedir.⁶⁵

4. Ta'accüb Üslubu

“Tuhaflık” anlamını da barındıran ta'accüb lafzı sözlükte şaşırma, afallama ve şaşkınlık duymadır.⁶⁶ Terim anlamı da zaten buradaki şaşkınlık veya tuhaflık üzerine bina edilmiş olup bir durum karşısında yaşanan iyi veya kötü duyguyu, hayranlık ve şaşkınlığı, tiksinti ve hoşnutsuzluk sanki onu daha önce hiç görmemiş gibi bir tavır takınarak kurallı veya kuralsız lafızlarla ifade etmektir.⁶⁷

Kıyasi olan meşhur iki vezninden ilki ve daha çok kullanılanı ما أفعله veznidir.⁶⁸ Hem bu hem de diğeri genel olarak şulâsî fiiller için uygun vezindir.⁶⁹ ما أضلَّ آراءَهُمْ (Görüşleri ne kadar da sapkın!) cümlesindeki gibi şaşkınlığı ifade eden bir anlamı yansıtmaktadır.⁷⁰ Cümlenin başında bulunan ما, bir isim olup التَّعَجُّبِیَّة diye adlandırılır⁷¹ ve dolayısıyla bu vezinle kurulan cümle isim cümlesi olup أفعال ifadesi tafđîl veznindekine benzeyen şulâsî fiilin aldığı formdur. Veznin fiili, özünde lâzım bile olsa sîga gereği müte'addî hale dönüşmektedir. Dolayısıyla ما ta'accüb ismi olarak mübtedâ, devamındaki ise müte'addî ve malum fiil, ondan sonra gelen ve ه ile konumlanmış unsur da fiilin mef'ûlüdür.⁷² Ayrıca fiilin faili hep müstetir (لَمْ يُسَمِّ فَاعِلَهُ), adı konulmamış ve ta'accüb mefhumuna yardım eden bir zamirdir.⁷³

Fiil أحسن جوابه gibi gayr-ı şulâsî ise ما أجوبه şeklinde cümle kurmak yanlış olup onun yerine جوابه

⁶⁵ Ezherî, *et-Tehzîb*, 13/51-52; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 8/580; İbn Manzûr, *Lisânu 'l-'Arab*, 6/211.

⁶⁶ Ferâhidî, *Kitâbu 'l-'Ayn*, 1/235; Ezherî, *et-Tehzîb*, 1/247; Sâhib b. Abbâd, *el-Muḥîṭ fi-'l-Luğa*, 1/40; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 1/339.

⁶⁷ Ezherî, *et-Tehzîb*, 1/248.

⁶⁸ İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 3/24.

⁶⁹ Ezherî, *et-Tehzîb*, 14/62.

⁷⁰ Ferâhidî, *Kitâbu 'l-'Ayn*, 8/306.

⁷¹ Ezherî, *et-Tehzîb*, 15/449; Enbârî, *el-İnşâf fi Mesâil 'l-Hilâf*, 1/112; Ebû'l-Bekâ Yaîş b. Alî el-Halebî İbn Yaîş, *Şerḥu 'l-Mufaşşal li'z-Zemaşeri*, thk. İmîl Bedî Yakûb (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001), 1/26.

⁷² İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 2/109.

⁷³ İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 2/246; 4/408; 4/415.

(Cevabı ne de güzel!) cümlesindeki gibi ta‘accübü karşılayacak fiil yerine أحسن vb. bir yardımcı getirilip diğerinin mastarı cümleye mef‘ûl bih olarak yerleştirilir. Sîbeveyhi’ye göre aynı durum fiilin câmid olması, renk-kusur (حُلُق) vezni olan (أَفْعَل) ile gelmesi veya üslubun mantığına ters olması durumunda da geçerlidir. Diğer durumlarda zaten kıyas dışı üsluplar devre girecektir.⁷⁴ Yukarıda verilen cümle üzerinden söylenecek olursa ما أحسنه lafzı bu amaçla çok kullanıldığı için bizatihi ta‘accüb olarak “ما أحسنه” (Ne kadar da hoş!) denilip cümle müstakil halde bırakılmamıştır.⁷⁵

Tafđil vezninde kıyas ile gelmeyen خَيْر ve شَرّ lafızları Ebû Zeyd el-Ensârî’den (ö. 215/830) aktarıldığına göre مَا خَيْرَ اللَّبَنِ لِلْمَرِيضِ (Süt hasta için ne de iyidir!) cümlesindeki gibi fasih Araplar tarafından bu üslupta da aynı vecihle telaffuz edilir.⁷⁶

Sicistânî (ö. 316/929), Arapların أَظْرَفُ بَزِيدٍ cümlesindeki gibi sükûn ile emir fiilin lafzının formuyla (عُدِلَ إِلَيْهِ) kullandığını belirtir.⁷⁷ Diğer vezne göre daha az bilgi yer alan vezindeki fiilin başında bulunan harf zâid har-i cer kabul edilmiş ve bazen düştüğüne dair örnek kullanımlar verilmiştir. İbn Sîde, مَا قَامَ مِنْ أَحَدٍ cümlesinde yer alan harf-i cer ile أَحْسِنُ بَزِيدٍ kelimesinin durumundan kıyas yapıp بَزِيدٍ cümlesindeki زِيدٍ kelimesini (fâ‘il olarak) merfû saymak suretiyle bu görüşü desteklemiştir.⁷⁸

Kıyâsî olmayan çok sayıda lafız da ta‘accüb ifade etmektedir. En meşhuru, kesem ve istigâse için de kullanılan لَمْ تَعَجَّبْ harfidir. Genelde istigâse için geldiğinde ve müstegâse unsurunun önünde kesre ile, يَا تَعَجَّبْ tabirindeki gibi ta‘accüb için kullanıldığında ise fetha ile harekelenmektedir.⁷⁹ Bu lâmin kullanıldığı ifadelerin başında لَلَّ lafz-ı celâli ile başlayanlar gelir. لَلَّ لِلَّ denildiğinde “Allah’ın Zeyd’e verdiği (nimete)”

⁷⁴ İbn Sîde, *el-Muħkem*, 1/42-43; 5/86.

⁷⁵ İbn Sîde, *el-Muħkem*, 3/198.

⁷⁶ Kâlî, *el-Bâri*, 225; Ezherî, *et-Tehzîb*, 7/226; Suhârî, *el-İbâne*, 2/11; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 4/265.

⁷⁷ Ezherî, *et-Tehzîb*, 15/294.

⁷⁸ Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sibeveyhi*, 1/278; İbn Cinnî, *Sirru şınâ‘ati’l-i-râb*, 1/151; İbn Sîde, *el-Muħkem*, 7/114; İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 15/226.

⁷⁹ Ezherî, *et-Tehzîb*, 6/223; 15/296-297; Sâhib b. Abbâd, *el-Muħîṭ fi’l-Luġa*, 1/320.

şaşkınlık gösterilmiş olur. Lafzın akabinde لله دره şeklinde دَر (süt) ifadesi getirilerek de üslup devam ettirilip bir temyîz ile desteklenebilir. Böylece sütteki saflık ve bereket üzerinden üsluba ulaşılır. Bu ifade, لله دَرَك şeklinde muhâtab bir zamirle sürdürülürse “Aferin sana!” anlamında karşıdakinin yaptığı işin güzelliğine, Allah’ın ona verdiği nimete vurgu yapılmış olur.⁸⁰ Yine aferin anlamıyla birinin yaptığı işin çok hoş gitmesi durumunda له مَرَحِي tabiri de ta‘accüb gösterir.⁸¹

ل harfi önüne يا nida lafzı eklenerek de çokça ta‘accüb üslubu oluşturulmuştur. Zeccâc’a (ö. 311/923) göre hem nida hem de ta‘accüb üslubunda söze nida ile başlamak yalın haline göre daha etkili ve dikkat çekicidir.⁸² Kisâi’den (ö. 189/805) aktarıldığına göre muhataba, يَا لِلْأَفِيكَةِ يا denildiğinde يَا لَهَا الرَّجُلُ اعْجَبْ لِهَذِهِ الْأَفِيكَةِ (Bu büyük yalan da ne!) denilmiş olur.⁸³ Bir şeyin güzelliğinden dem vurulacaksa onun hakkında واها له demek de ta‘accübdür.⁸⁴ Yine nidâ’ harfi ile geldiği görülen ve يَا فَيَّ مَا لِي أَفْعَلُ كَذَا (Bana ne oluyor da böyle yapıyorum.) cümlesindeki gibi “esef, pişmanlık” ifade eden فِيَّ lafzı da ta‘accüb sayılmıştır.⁸⁵ هَيَّ ve شَيَّْ lafızları da aynı üslup ve anlam ile ta‘accüb ifade eder.⁸⁶ كَأَنَّ ile birleşik veya ayrı yazılabilen, “vay! demek ki!” manasındaki وَيَّ lafzı da {وَيَكَاثَهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ}/Demek ki kâfirler iflah olmayacak⁸⁷ ayetindeki gibi ta‘accüb ifade edebilir.⁸⁸

Kitâbu'l-'Ayn ve ondan nakille Ezherî’nin belirttiğine göre tekit ل’ı sülâsî mâzi fiilin başında bâb ayrımı gözetmeksizin الْمَرْأَةُ لَخَرَجَتِ الْعَيْنُ (orta harfi dâmmeli) olarak kullanıldığında

⁸⁰ Ezherî, *et-Tehzîb*, 1/248; 14/44; Sâhib b. Abbâd, *el-Muḥîṭ fi-l-Luġa*, 2/423; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 9/263.

⁸¹ Ezherî, *et-Tehzîb*, 5/35; 5/20; Sâhib b. Abbâd, *el-Muḥîṭ fi-l-Luġa*, 1/225.

⁸² Ezherî, *et-Tehzîb*, 4/168.

⁸³ Ezherî, *et-Tehzîb*, 10/215.

⁸⁴ Kâlî, *el-Bâri*, 172; Ezherî, *et-Tehzîb*, 5/255.

⁸⁵ İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 10/541; 10/548; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 15/167.

⁸⁶ Sâhib b. Abbâd, *el-Muḥîṭ fi-l-Luġa*, 2/185; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 4/341; 4/447; 8/84; 8/134.

⁸⁷ *Kur'ân-ı Kerîm Meâlî*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011),

⁸⁸ Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 8/442; Ezherî, *et-Tehzîb*, 15/469; Sâhib b. Abbâd, *el-Muḥîṭ fi-l-Luġa*, 2/491.

“eylemin çokluğunu” ifade eden kıyas dışı ta‘accübe ulaşılmış olur.⁸⁹ Şaşılacak bir durum için söylenen به به (peh, peh!) ifadesi ile muzâri‘ fiil manalı olup birkaç türlü telaffuzu mümkün olan كَيْفَ لَكَ (şaşıyorum, haydi gel!) ifadeleri ta‘accüb lafzı diye adlandırılmıştır.⁹⁰

“كَيْفَ لَكَ (Zeyd, ne adam!) cümlesindeki كَيْفَ لَكَ lafzı ile Zeccâc’ın şaşkınlık olarak tevil ettiği كَيْفَ لَكَ { كَيْفَ لَكَ } /Allah’ı nasıl inkâr ediyorsunuz? ayetindeki كَيْفَ لَكَ olmak üzere soru edatları ile de ta‘accüb üslubu oluşturulabilmektedir.⁹¹

5. Nidâ’ Üslupları

Nidâ’/نداء kelimesi sözlükte “sesi yükseltip çağırmak” anlamındadır.⁹² Üslup olarak ise “nidâ’ harfleri ile bir varlığa seslenmektir” ancak harfin varlığı her zaman şart değildir.⁹³ Bu üslup da ta‘accüb gibi tembihli bir üsluptur. Zira her ikisinde de pekiştirme vardır.⁹⁴ Bunların dışında nidâ’ { يَا حَسْرَةَ عَلَى الْعِبَادِ } /Yazık o kullara!⁹⁵ ayetindeki gibi gayr-ı ‘âkil bir varlık veya mastara yapılabilir.⁹⁶

Sözlüklerde kullanım alanları net olarak belirtilmeksizin hemze, vâv, هيا، أي، وأي، ve آ harfleri hakkında kısa bilgiler yer alır.⁹⁷ Bunların dışında başta يا olmak üzere nidâ’ya has kullanılan اللَّهُمَّ lafzı، يا أَبَتِ fiili ve يَا أَبَتِ gibi ifadeler de değinilmiştir.

İbn Sîde’ye göre -yaygın görüşün aksine- düşmüş bir fiilin yerine ‘âmil olan nidâ’ harflerinin en meşhuru يَا sanki fiil gibi davranarak bizatihi sarih bir ismin ‘âmili olmuş, diğerleri gibi bir fiilin mümessili

⁸⁹ Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 2/27; Ezherî, *et-Tehzîb*, 2/114.

⁹⁰ İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 2/109; 4/110; 4/377.

⁹¹ Ezherî, *et-Tehzîb*, 19/213; 15/470; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 10/593.

⁹² Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 8/440; Sâhib b. Abbâd, *el-Muḥîṭ fi'l-Luğa*, 2/361.

⁹³ İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 9/375.

⁹⁴ Ezherî, *et-Tehzîb*, 4/168.

⁹⁵ *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, Yâsîn 36/30.

⁹⁶ Ezherî, *et-Tehzîb*, 15/481.

⁹⁷ Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 8/440; Ezherî, *et-Tehzîb*, 15/478; 15/480; 15/484; Sâhib b. Abbâd, *el-Muḥîṭ fi'l-Luğa*, 2/489; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 10/597-598.

değildir.⁹⁸ Dolayısıyla mebnî olsun mu'reb olsun münâdâ olan lafız nihayetinde mansûb demektir.⁹⁹

يا harfinin أَيُّهَا ile beraber gelmesi sözlüklerin daha çok üzerinde durduğu bir husustur. أَيُّهَا lafzı Halîl b. Ahmed'e göre insan ve develere ياه ياه diye seslenmenin karşılığı olan أَيُّهُ lafzından mürekkeptir. ها harfi geçiş/صلة olup seslenilen varlık müennes ise أَيُّهَا يا demek icap eder.¹⁰⁰ Ezherî, أَيُّهَا الرَّجُل ifadesinden yola çıkarak Halîl b. Ahmed'in söylediklerini Sîbeveyhi aracılığıyla ve ona dayandırmak suretiyle, daha sonra da Zeccâc ile destekleyerek mevzuyu biraz daha açar. Buna göre أَيُّ edatı "müfred münâdâ" olarak damme üzere mebnî müphem bir isimdir. Gerçekte münâdâ, الرجل olsa da şu anki durumda أَيُّnin sıfatı olup üslup doğrudan الرجل يا olarak kurulmaz. Çünkü يا harfi الرجل sözcüğündeki lam-ı ta'rife geçişte ikisinin bir arada bulunması doğru değildir. يا bir taraftan da أَيُّ isminin doğal kullanımı olan izafet terkindeki muzâfun ileyhtir. Bu ismin, أَيُّهَا الْمَرْأَةُ ya nidâ'sında görüldüğü üzere istfhâm ve haberiyye olduğu yerlerdeki gibi müennes sigada ت harfi eklenir. الرجل sözcüğüne burada bedel (تَفْسِير) demek de mümkündür. Kûfe ehlinin söyledikleri de buna benzer olup onlar أَيُّهَا يا ifadesini son tahlilde artık tek bir isim gibi görür.¹⁰¹ Hem أَيُّ hem de زيدُ ya nidâ'sındaki زيد gibi müfred 'alem veya ma'rife isimlerin mebnî oluşu, bu isimlerin nidâ'dan dolayı karşıdaki muhatabı çağrıştıran ك zamirine benzemesiyle izah edilir.¹⁰²

Nidâ' üslubunda أَيُّ veya ona bedel olan الرجل gibi ma'rife ve yalın isimler مفرد منادى olarak adlandırılıp damme üzere mebnî olacaktır. يا أَيُّ lafzı, sayı ve cinsiyette tüm münâdâ kombinasyonları için kullanılabilir ve أَيُّهَا النمل ifadesindeki gibi gayr-ı 'âkiller için de kullanılabilir. Ayrıca أَيُّ ismi diğer taraftan da مَنْ gibi bir mevşûl lafızdır.¹⁰³

⁹⁸ İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 6/375; 10/602.

⁹⁹ Ezherî, *et-Tehzîb*, 13/170; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 4/355; 6/375; 9/526.

¹⁰⁰ Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 4/104.

¹⁰¹ Ezherî, *et-Tehzîb*, 6/262; 15/471.

¹⁰² İbn Cinnî, *el-Ḥaşâiş*, 2/278; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 10/602.

¹⁰³ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 2/47; Sîrâfî, *Şerḥu Kitâbi Sîbeveyhi*, 1/155; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 19/593; Suhârî, *el-İbâne*, 4/212; İbn Yaîş,

Türü belirtilmemekle birlikte *يَا عِبَادَ اللَّهِ فَإِنِّي نَذِيرٌ لَّكُمْ* (Ey Allah'ın kulları! Ben size bir uyarıcıyım.) cümlesindeki gibi muzâf olan münâdânın mansûb olacağı, sebebinin de *يَا* harfine *أُنَادِي* manasında fiil ameli yüklenerek onun ma'mûlû oluşu gerekçe gösterilmiştir.¹⁰⁴

اللَّهُمَّ şeklindeki telaffuzunda ihtilaf olmadığı bilinen nidâ'daki terkinin tahlili ve tefsiri bakımından farklı yorumlar bulunur. Halîl b. Ahmed ve Sîbeveyhi gibi düşünönlere göre *اللَّهُمَّ* lafzı *يَا اللَّهُ* ifadesinin açılımı olup şeddeli *م* sadece buraya özel şekilde *يَا* harfinin yerine gelmiştir. *هَا* harfindeki damme ise müfred münâdâ isim oluşu, *م* harfinin fethası da birinci sükûn sebebiyledir. Ferrâ', Seleme b. Âsım (ö. 270/883'ten sonra) ve Zeccâc *اللَّهُمَّ* üslubunu *يَا اللَّهُ أُمَّ بِخَيْرٍ* (Ey hayrın başı olan Allah!) anlamıyla ve lafz-ı celâli hemze ile telaffuz etmiş, başında tekrar *يَا* harfi olacak şekilde *يَا اللَّهُمَّ* formuyla kullanılabileceğini belirtmiştir. Lafz-ı celâlin sadece *يَا* ile beraber *يَا اللَّهُ* munfasıl ve hemzeli, *يَا لَلَّهِ* şeklinde vasıl halde hatta *يَلَّهِ* gibi tamamen tümleşik kullanımları caiz görölmüştür.¹⁰⁵

Harf sıralamasında *عَلُو* maddesi altında yer verilen *تَعَالَى* kelimesi, vakıf anında *تَعَالَى* şeklinde *هَا* ile telaffuz edilebilirken önceleri emir fiil gibi kullanılmakta iken fiil kullanımının terk edilerek artık sadece nida üslubu için kullanıldığından bahsedilir. Muhataba göre *تَعَالَوْا تَعَالِيَا* ve *تَعَالَيْنِ* şeklinde çekimi yapılabilir.¹⁰⁶

أُمَّ ve *أَب* (veya *أَبَتْ*), *يَا أَبْنَاهُ*, *يَا أُمَّتَاهُ* ve *يَا أَبْنَةَ* (Babacığım! Anneciğim!) ifadelerinde olduğu üzere *يَا* kelimeleri taşğîr formu ile beraber mütekellim zamirine muzâf olup nidâ' üslubunda *يَا* harfinden sonra kullanıldığında özel telaffuz durumu ortaya çıkar. Buradaki *ت* veya *هَا* harfleri tıpkı *خَالَةَ* lafzının vakıf esnasında *خَالَةَ* şeklinde okunması gibi lüzum üzere aynı kelimedede birleşip hazf edilmiş taşğîr ile iyelik (*يَا*)

Şerhu'l-Mufaşşal, 1422/2001, 3/380; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 11/678.

¹⁰⁴ Ezherî, *et-Tehzîb*, 14/162; İbn Sîde, *el-Muħkem*, 9/526; 10/602.

¹⁰⁵ Ezherî, *et-Tehzîb*, 6/224-225; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 13/470.

¹⁰⁶ Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 2/247; Ezherî, *et-Tehzîb*, 3/120; İbn Sîde, *el-Muħkem*, 3/336.

zamirinin yerine getirilmiş sâkin vakıf harfidir. Sık kullanımdan dolayı bu hale gelmiş sözcüklerin içeriğinde aslında hem iyelik hem de taşgîr (küçültme) vardır.¹⁰⁷

Madde başlıklarında *دُعَاء*, *اسْتِثْنَاء* ve *اسْتِصْرَاح* sözcükleri aracılığıyla tarif edilen¹⁰⁸ *اسْتِغَاة* genellikle yüksek sesle birinden “yardım isteme” için kurulan cümle üslubudur. Her ses veya seslenme istigâse olmayıp yardım çağrısı niteliği taşımaktadır.¹⁰⁹ Yardım istenen varlık *مُسْتَعَاث* olarak adlandırılıp¹¹⁰ önünde *لام الاستغاثة* denilen ve fethâ ile harekelenmiş bir harf bulunur ve “يا بَكْرٍ (Bekir’e yardım edin.) gibi hem müfred, *يا آلَ بَكْرٍ* (Ey Bekir ailesi!) gibi hem de topluluk isimleri için kullanılabilir. Kendisine karşı yardım istenen *مِنَ الْمُسْتَعَاثِ* kesreli olur. Nida harfinden sonraki ismin başında *ل* harfi olunca isim lafzen mecrûr olur.¹¹¹

Yukarıda verilen bilgilerden yola çıkarak yukarıdaki ikinci cümledeki gibi *ل* harfinin düştüğü ve normal nidâ’ üslubunun kurallarının (muzâf münâdâ) cari olduğu durumun gerçekleşebildiğini söylemek mümkündür. Ayrıca Arap dilinde istigâse, nudbe ve terhîm de nidâ’nın alt başlığı gibidir. Çünkü bu üsluplarda da nidâ’ gibi bir seslenme vardır ve neredeyse nidâ’ harfi *يا* olmadan kullanılmaz.

Nudbe, iyiliklerinden bahsetmek suretiyle ölenin ardından ağıt yakmak demek olup nidâ’ harfinden sonra kişinin adını zikretmek suretiyle oluşturulan nidâ’ üslubudur. Nidâ’ harfi genelde *وا* olup *وا فلانٌ* (Vayy falanca!) cümlesindeki gibi *وي* manası verir. Bazen *المُنْدُوبِ إِلَيْهِ* adı verilen veya methedilen varlık isminin *وا* *زيداً* nudbe üslubundaki gibi bir *ا* harfi ve ondan sonra vakıf amaçlı sâkin bir *هـ* harfi ile desteklendiği de görülür.¹¹²

¹⁰⁷ İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 10/463-464.

¹⁰⁸ Ezherî, *et-Tehzîb*, 1/55; 3/76; 7/63; 15/83; Sâhib b. Abbâd, *el-Muḥîṭ fi-’l-Luġa*, 1/252; 2/417; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 10/172.

¹⁰⁹ İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 8/369.

¹¹⁰ Ezherî, *et-Tehzîb*, 1/350.

¹¹¹ Ferâhidî, *Kitâbu ’l-’Ayn*, 8/359; Sâhib b. Abbâd, *el-Muḥîṭ fi-’l-Luġa*, 2/467; Ezherî, *et-Tehzîb*, 1/95; 10/205; 15/296-297; Cevherî, *es-Şîḫâḥ*, 5/2036; İbn Manzûr, *Lisânu ’l-’Arab*, 12/567.

¹¹² Ferâhidî, *Kitâbu ’l-’Ayn*, 8/51; 8/359; Ezherî, *et-Tehzîb*, 14/101; 15/327; 15/484; Sâhib b. Abbâd, *el-Muḥîṭ fi-’l-Luġa*, 2/352; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 4/427; 9/353.

Münâdânın bir başka türü olan terhîm ise sözlük anlamı رَحْمَ الكلام والصوت (Söz, ses yumuşak olmak)¹¹³ ifadesinde geçen رَحِمَ fiilinden türetilmiştir. Fiilin تَفْعِيلِ bâbına aktarılması sonucu, telaffuzu yumuşatmak ve kolaylaştırmak için “ismin sonunu hafz etmek” şeklinde terim anlamına ulaşılmıştır. Adı حارث olan birine يا حار diyerek nidâ'nın genel üslup kuralları dahilinde son harfi veya kısmının hafz edilerek okunması terhîm üslubuna bir örnek olup özellikle ‘alem isimlerde uygulandığı belirtilir.¹¹⁴ Nekre isimlerde genel olarak terhîm yapılmayacağı zikri geçmektedir.¹¹⁵ İstenirse ‘alem isimlerde üslup gereği son harf خاز şeklinde damme ile binâ edilebilir ancak son kısmın atılmasından sonra geriye kalan harfin harekesi (burada kesre) ile okunması daha yaygın bir durumdur.¹¹⁶ Ezherî'nin Ferrâ'yı hariç tuttuğu görüşe göre üç harfli isimlerden terhîm yapılmaz. Örneğin Ferrâ' عُمر gibi sahih ismin son harfinin atıldıktan sonra يا عَمَّا şeklinde fethayı desteklemek üzere ismin sonuna أَلْفُ التَّعَابِي denilen bir harf eklenebileceğini iddia etmiştir.¹¹⁷ Tabi bu durumda terhîm için düşünülen amacın ne derece gerçekleşmiş olacağı başka bir husustur.

Ġayr-ı şülâsî isimlerdeki terhîm üslubunun genel uygulamasında ismin sonundaki zâid ة harfi atılır. Örneğin عَكْرَمَةَ ekler ismi için terhîm yapılırsa يا عَكْرَمُ denir.¹¹⁸ Aynı şekilde sondan bir önceki harf sâkin med ise son iki harf (ان eki) düşürülür hatta bu بُنَانٌ gibi mevcut vezne benzeyip zâid olduğu bilinmeyen isimlerde uygulanıp بُنَانٌ şeklinde terhîm yapılabilir.¹¹⁹ Benzer şekilde عَبَّاسٌ ve عَبَّاسٌ gibi orta harfi med olanlardan o harf düşürülüp ikisi için de عَبَّاسٌ şeklinde terhîm yapılır.¹²⁰ Terkip halinde gelen عبد الله gibi isimlerde عَبَّاسٌ biçiminde terhîm yapılmıştır.¹²¹ Bazen taşgîr üzerinden terhîm yapıldığında telaffuz veya hareke farklı olsa da ortaya

¹¹³ Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 4/260; Ezherî, *et-Tehzîb*, 7/163; Sâhib b. Abbâd, *el-Muĥîṭ fi'l-Luġa*, 1/362; İbn Sîde, *el-Muĥkem*, 5/189.

¹¹⁴ Ezherî, *et-Tehzîb*, 7/163; 8/25; İbn Sîde, *el-Muĥkem*, 5/189.

¹¹⁵ Ezherî, *et-Tehzîb*, 10/187.

¹¹⁶ İbn Sîde, *el-Muĥkem*, 8/442.

¹¹⁷ Ezherî, *et-Tehzîb*, 15/478; İbn Sîde, *el-Muĥkem*, 9/551.

¹¹⁸ Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 2/350; İbn Sîde, *el-Muĥkem*, 2/422.

¹¹⁹ İbn Sîde, *el-Muĥkem*, 10/385.

¹²⁰ İbn Sîde, *el-Muĥkem*, 1/504.

¹²¹ Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 2/263; Ezherî, *et-Tehzîb*, 3/150.

çıkan harfler aynı kalabilmektedir. Zira biri için eklenenler diğeri için yeniden çıkarılmaktadır. Örneğin سَكَيْت ismi taşgîr yapılsa سَكَيْتِ olur, tekrardan terhîme uğrarsa hareke farkı ile سَكَيْتِ olarak aynı harflere kavuşur.¹²²

6. Nefiy Üslubu

Master olarak “olumsuzluk” anlamına gelen nefiy (نَفْي) sözcüğü sözlüklerde inkâr (جَحْد) ile eş anlamlı olarak¹²³ ve nefiy edatları izah edilirken ikisinin birbirinin yerine kullanıldığı görülmektedir.

ما edatı {مَا إِلَّا قَلِيلٌ مِنْهُمْ} / İçlerinden pek azı hariç, bunu yapmazdı¹²⁴ ayetinde olduğu gibi nefiy edatlarının en çok kullanılanıdır. “Harf” olarak adlandırılmış¹²⁵ ve muzâri‘ fiilin önüne gelerek mazide cahd özelliği oluşturan م edatıyla aynı anlamda görülmüştür.¹²⁶

لا edatının, cahd harfi olarak muzâri‘ fiilin önünde kullanılsa da {فَلَا صَدَقَ وَلَا صَلَّى} / O, (Peygamberi) doğrulamamış, namaz da kılmamıştı¹²⁷ ayetindeki gibi م manasında ve mâzi fiilin önünde de kullanıldığı ancak bu durumda lafzın tekrarının elzem olduğu belirtilir.¹²⁸ İbn Abbâd tercihten veya tekrardan bahsetmeksizin doğrudan لَا خَرَجَ زَيْدٌ (Zeyd çıkmadı.) cümlesindeki gibi م ile aynı görev ve manada gelebileceğini ifade etmiştir.¹²⁹ Edat, önüne gelen başka harflerle birleşerek إِلَّا, أَلَّا veya لَوْلَا gibi farklı kalıplarla da nefiy özeliğini göstermeye devam edebilir.¹³⁰

م edatı, muzâri‘ fiilin önüne gelerek geçmiş zamandaki bir eylemin mutlak surette (عَزِيمَةٌ فِعْلًا)

¹²² İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 6/705.

¹²³ Ezherî, *et-Tehzîb*, 8/376; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 10/495.

¹²⁴ *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, en-Nisâ 4/66.

¹²⁵ Ferâhidî, *Kitâbu l-’Ayn*, 8/434; Ezherî, *et-Tehzîb*, 8/233; Sâhib b. Abbâd, *el-Muḥîṭ fi- l-Luğa*, 2/486; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 6/28; 9/383; 10/579.

¹²⁶ Ezherî, *et-Tehzîb*, 5/249; 15/253.

¹²⁷ *Kur’ân-ı Kerîm Meâli*, el-Kıyâmet 75/31.

¹²⁸ Ferâhidî, *Kitâbu l-’Ayn*, 8/349-350; Ezherî, *et-Tehzîb*, 15/199; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 10/395.

¹²⁹ Sâhib b. Abbâd, *el-Muḥîṭ fi- l-Luğa*, 2/464.

¹³⁰ Ferâhidî, *Kitâbu l-’Ayn*, 8/350-351.

yapılmamış olduğunu belirtip fiili cezm eder.¹³¹ لَمَّا ise nefiy ve cezm edatı olarak لم gibidir. لَمَّا'nın لم edatından farklı olarak geçmiş zamandaki mutlak olumsuzluk değil daha sonra olması beklenen ihtimalli olumsuzluk yani cahd-ı müstağrak (henüz gerçekleşmeyen ama gerçekleşmesi beklenen/مُتَوَقَّعٌ لَشَيْءٍ) özelliği içermektedir.¹³²

لَنْ edatı için “gelecekte olması beklenen bir işin tekitle nefyedilmesi” amacıyla kullanıldığı belirtilir. Örneğin لَنْ يُكْرِمَكَ زَيْدٌ denildiğinde ikramda bulunması beklenen Zeyd'den artık asla ikramın sadır olmayacağı anlatılmış olmaktadır.¹³³ Edat muzâri‘ fiilin önüne gelerek onu naşb etmektedir. Aslında naşb etmesinin sebebi de Halîl b. Ahmed ve Sîbeveyhi'ye yapılan ‘atıfta لا ve أَنْ harflerinden oluşan terkipteki أَنْ harfine dayandırılmaktadır. Ortaya çıkardığı anlam tekit hariç سَيَفْعَلُ (yapacak) fiilinin olumsuzudur.¹³⁴ İbn Sîde لَنْ'den sonraki muzâri‘ fiilin naşbındaki sebebin terkipteki أَنْ oluşu iddiasına karşı çıkararak لَنْ edatının müstakil olarak fiili naşb ettiğini ifade etmektedir.¹³⁵

إِنْ harfi, إِنْ لَقَيْتُ ذَاكَ (Onunla karşılaşmadım.) veya إِنْ هَذَا إِلَّا سَاحِرَانِ (Bu ikisi ancak sihirbazdır) cümlesindeki gibi isim veya fiilin başında ما manasıyla nefiy edatı olarak kullanılmaktadır. Bazen de önünde vasıl amacıyla zâid olarak Züheyr'e (ö. 609 [?]) ait مَا إِنْ يَكَادُ يُخَلِّبُهُمْ لِوَجْهَتِهِمْ (Onları gidecekleri yere ulaştırır ulaştırmaz.) dizesindeki gibi ما harfi gelebilir. Eğer ما harfi İN edatının sonuna eklenirse bu durumda ما mastar işlevi üstlenir.¹³⁶

Terkipteki ت harfinin aslen ء ve zâid olduğu belirtilen لَات, aynı anlamı içermek üzere ismi gizli olan

¹³¹ Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 8/321; Ezherî, *et-Tehzîb*, 15/249; Sâhib b. Abbâd, *el-Muḥîṭ fi-'l-Luġa*, 2/453; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 10/378.

¹³² Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 8/322; Ezherî, *et-Tehzîb*, 15/248-249.

¹³³ Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 8/350; Sâhib b. Abbâd, *el-Muḥîṭ fi-'l-Luġa*, 2/464.

¹³⁴ Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 8/350; Ezherî, *et-Tehzîb*, 15/239.

¹³⁵ İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 10/361.

¹³⁶ Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 8/397; Ezherî, *et-Tehzîb*, 15/248; Sâhib b. Abbâd, *el-Muḥîṭ fi-'l-Luġa*, 2/479; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 10/477.

ولات حين مناصي/Artık kurtuluş zamanı değil¹³⁷ ayetindeki لات ile örneklendirilmiştir. Halîl b. Ahmed'e göre ayet حين مناصي olup edat لا menzilesindedir. Ezherî'nin Ferrâ'dan yaptığı atfa göre ise ليس بحين فرار şeklinde yorumlanıp ليس'ye benzetilmiştir. Diğer taraftan edatın kullanımındaki ön şart mâbâdına حين gibi bir zaman zarfının getirilmesi olarak tespit edilmiştir.¹³⁸

7. Yemin Üslubu

Türkçedeki “ant” kelimesinin karşılığı olan قسم, sözlüklerde يمين ve حلف lafızları ile beraber anılan bir mastar isimdir.¹³⁹ Yemin fiili حلف kökünde kullanıldığında şülâsî (üçlü) formda gelirken قسم köküyle kullanılırsa {فَلَا أَقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ}/Yıldızların yerlerine yemin ederim ki!¹⁴⁰ ayetindeki gibi أقسم olarak mezîd (türemiş) bapta gelir.¹⁴¹ Birçok farklı formundan bahsedilen اليمين isminin fiili أيمن olarak bilinse de لم يك ifadesinden ن harfinin düşmesindeki gibi “Allah'a yemin ederim” şeklinde kendine has bir kullanım ortaya çıkmıştır.¹⁴² Arap dilinde, başka işlevlerinin de bulunmasına rağmen bazısı sadece yemin üslubunda kullanılan لا جرم، لا أنبي، لا أعمر، لا أكنع ve جبر vb. özel lafızlar da vardır.¹⁴³

Bir kişinin, düşüncesindeki kararlılığını pekiştirmek ve muhatabını ikna etmek için başta Allah cc. olmak üzere kıymetli veya değerli kabul edilen varlıkların isim veya sıfatlarını zikretmesine yemin denir.¹⁴⁴ Örneğin Araplar, değerine binaen su ve tuza yemin etmişlerdir.¹⁴⁵ Yemin için yukarıda adı geçen fiiller

¹³⁷ Kur'an-ı Kerîm Meâli, Sâd 38/3.

¹³⁸ Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 7/88; 8/369; Ezherî, *et-Tehzîb*, 15/303; Sâhib b. Abbâd, *el-Muḥîṭ fi'l-Luġa*, 2/464; 2/380; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 3/446.

¹³⁹ Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 5/86; Ezherî, *et-Tehzîb*, 8/319; 15/119; Sâhib b. Abbâd, *el-Muḥîṭ fi'l-Luġa*, 6/247; 1/451; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 5/298.

¹⁴⁰ Kur'an-ı Kerîm Meâli, Vâkıa 56/26.

¹⁴¹ Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 3/231; 5/86; 8/387; Ezherî, *et-Tehzîb*, 5/43; 8/319; Sâhib b. Abbâd, *el-Muḥîṭ fi'l-Luġa*, 1/227; 1/451; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 3/345; 6/89; 6/247.

¹⁴² Ezherî, *et-Tehzîb*, 3/75; Sâhib b. Abbâd, *el-Muḥîṭ fi'l-Luġa*, 2/488; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 19/515.

¹⁴³ Kelimelerin örnek kullanımları için bkz. Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 2/137; 2/193; Ezherî, *et-Tehzîb*, 2/232; 11/122; 14/275; 15/283; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 1/267; 7/506; 10/598.

¹⁴⁴ Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 3/31; Ezherî, *et-Tehzîb*, 5/43; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 3/345.

¹⁴⁵ Ezherî, *et-Tehzîb*, 5/67.

kullanılsa da sözlükler yemin üslubunda üslubun kendi harflerini kullanılacağına odaklanmıştır.

Yemin harfleri genel olarak وَاللَّهِ لَا أَفْعَلُ ذَاكَ (Allah'a ant olsun onu yapmam.) cümlesindeki وَ harfi, بِاللَّهِ تَاللَّهِ تَفَعْنَا تَذْكُرُ يُوسُفَ (Allah'a ant olsun yaparım.) cümlesindeki بِ veya بِهَا (Allah'a ant olsun bunu yapacağım.) cümlesindeki بِ harfidir. Başta أَفْسِمُ olmak üzere yemin fiillerinin geçtiği yerlerde temel yemin harfi olan بِ harfinin kullanılıyor olması önemlidir.¹⁴⁷ Yemin harfleri başına geldiği ismi cer yapar ve o isimden sonra جَوَابُ الْمَسْمُومِ denilen bir cümle bulunur.¹⁴⁸

Her zaman getirilmesi zorunlu olmasa da وَاللَّهِ لِأَصْلَيْنِ cümlesindeki gibi yeminin cevabı müspet muzâri fiil ise genellikle önüne tekit amaçlı ل ve sonuna ن harfi eklenir.¹⁴⁹ Kendisine yemin edilen varlık الْمُسْمُومِ daha önce zikredilmiş veya biliniyorsa harf olarak ب'nin kullanılması şartıyla بِه لَا أَفْعَلُ ذَلِكَ (Ant olsun bunu yapacağım.) cümlesindeki gibi mukassem isim yerine zamiri gelebilir. Yeminin cevabı ...ل...إِنِّي وَاللَّهِ söz dizimindeki gibi isim cümlesi ve müspet ise genelde başına إِنَّ ile onun haberine tekit ل'ı gelir.¹⁵⁰

Üslubun başına zâid ل harfi getirilebilir ki bazı dilciler bu harfe sıla (vasıl) demektedir.¹⁵¹ Ezherî'nin Ferrâ'dan aktardığına göre cevap cümlesinde nefiy yoksa bile bu zâid harfin var olduğu düşünülür. Yani أَفْسِمُ أَمَا وَاللَّهِ لَئِنْ سَهَرْتُ كُلَّ لَيْلَةٍ لَأَدْعَنَّكَ (Ant olsun bunu yapacağım.) cümlesindeki gibi yemin üslubunu tekit için başına أَمَا lafzını eklemek de mümkündür.¹⁵³

¹⁴⁶ Kur'an-ı Kerîm Meâli, Yûsuf 12/85.

¹⁴⁷ Ezherî, *et-Tehzîb*, 14/235; 15/482; İbn Sîde, *el-Muḥkem*, 10/569.

¹⁴⁸ Ezherî, *et-Tehzîb*, 15/482.

¹⁴⁹ Ezherî, *et-Tehzîb*, 15/295.

¹⁵⁰ Ezherî, *et-Tehzîb*, 15/194; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 6/143.

¹⁵¹ Ferâhidî, *Kitâbu'l-'Ayn*, 8/349.

¹⁵² Ezherî, *et-Tehzîb*, 15/299.

¹⁵³ Ezherî, *et-Tehzîb*, 15/450; Sâhib b. Abbâd, *el-Muḥîṭ fi'l-Luġa*, 2/486.

Sonuç

Arapça sözlüklerin, dilin lafızlarını bir araya getirmesinin yanında Arap dilinin grameri sayılan sarf ve nahiv ilmine dair içerikleri haiz olduğu bilinmektedir. Cümle üslupları hem belagat hem gramer yönüyle işlenen bir konudur. Bu çalışma ile mahreç sistemli sözlüklerin cümle üsluplarını ele alışı incelenmiştir. Birer sözlük olmaları hasebiyle ilgili eserler cümle üsluplarını başlıklar halinde ve sistemli olarak değil madde başları altında dağınık olarak ele almıştır. Böyle olması zaten onların yazılış amaçlarına uygun bir durumdur. Çalışma sonunda sözlüklerin önemli bir gramer başlığı olan cümle üsluplarına değindiği ve onlara dair özgün ve değerli bilgiler içerdiği görülmüştür. Eserlerin kronolojik sırsına göre üsluplara dair kural ve ıstılahların daha sistemli ve detaylı kullanıldığı tespit edilmiştir.

Sözlüklerde yer alan cümle üsluplarına dair içerikler üzerinden değerlendirildiğinde, *Kitâbü'l-'Ayn*'ın diğer sözlükler ile Sîbeveyhi, Ferrâ' vb. dil otoritelerine kaynaklık ettiğini görmek mümkündür. Diğer taraftan *Kitâbü'l-'Ayn* dışındaki diğer sözlükler de bu otoritelerden referanslarda bulunarak konuyu zenginleştirmiştir. Çalışma ile “sözlüklerin kelime bilgisi sunan alfabetik olarak düzenlenmiş kitaplardır” düşüncesinin doğru olmadığı ve “cümle üslupları” üzerinden mahreç sistemli sözlüklerin Arap gramer gramerinin kayıt altına alınması ve gelişmesinde belirleyici bir etkiye sahip olduğu düşüncesi teyit edilmiştir.

Kaynakça

Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd. *Tâcü'l-Luğa ve Şîhâhu'l-'Arabiyye*. çev. Ahmed Abdulgafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, 4. Basım, 1987.

Enbârî, Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *el-İnşâf fî Mesâ'ili'l-Hilâf Beyne'n-Nahviyyîne'l-Başriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2003.

Esterâbâdî, Muhammed b. el-Hasen. *Şerhu Şâfiyeti İbni'l-Hâcib*. thk. Muhammed Nûr vd. 4 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1975.

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-Luğa*. thk. Muhammed Ivaz Mer'ab. 15 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2001.

Ferâhidî, Ebû Abdurrahmân el-Halîl b. Ahmed. *Kitâbü'l-'Ayn*. thk. Mehdî el-Mahzûmî - İbrâhim es-Sâmerrâî. 8 Cilt. İran: Müessesetu Dâri'l-Hicre, 1988.

Ferrâ', Ebû Zekeriya Yahya b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'an*. thk. Ahmed Yusuf en-Necati vd. 3 Cilt. Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2010.

Hamad, Jameel Taha. *Basra ve Kufe Ekolleri Çerçevesinde Taaccüb Üslubu*. Isparta, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Haywood, John A. *Arabic Lexicography: Its History and Its Place In The General History of Lexicography*. Leiden: E.J. Brill, 1960.

İbn Cinnî, Ebü'l-Fettâh Osman el-Mevsilî el-Bağdâdî. *el-Haşâ'îş*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. 3 Cilt. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 4. Basım, 1999.

İbn Cinnî, Ebü'l-Fettâh Osman el-Mevsilî el-Bağdâdî. *Sirru Şinâ'ati'l-İ'râb*. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. thk. Âmir Ahmed Haydar. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 2013.

İbn Sîde, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl. *el-Muḥkem ve'l-Muḥîtu'l-'Aẓam fi'l-Luġa*. thk. Abdülhamîd Hindâvî. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.

İbn Yaîş, Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn Yaîş b. Alî b. Muhammed. *Şerḥu'l-Mufaşşal*. thk. İmil Bedî' Yakûb. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.

İbnü'l-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kâsım. *ez-Zâhir fi Me'ânî Kelimâti'n-Nâs*. thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'-Risâle, 1992.

İbnü's-Serrâc, Ebû Bekr Muhammed b. es-Serî. *el-Uşûl fi'n-Naḥv*. thk. Abdülhüseyn el-Feteley. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2016.

Kâlî, Ebû Ali İsmâîl b. el-Kâsım. *el-Bâri' fi Ğarîbi'l-Luġati'l-'Arabiyye*. thk. Hâşim et-Ta'ân. Bağdat: Mektebetü'n-Nahda, 1975.

Kur'ân-ı Kerîm Meâli. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011.

Müberred, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd. *el-Muḳteḍab*. thk. Muhammed Abdülhâlik Azîme. 4 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1996.

Owolabi, Fatai Jamui. "Science of Arabic Lexicography: A Survey of Its Emergence and Evolution". *Journal of Education and Practice* 5/14 (2014), 60-65.

Sâhib, Ebü'l-Kâsım İsmâîl b. Abbâd. *el-Muḥîtu fi'l-Luġa*. thk. Muhammed Hasen Âli Yâsîn. 10 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1994.

Seâlibî, Ebû Mansûr Abdülmelik b. Muhammed b. İsmâîl. *Fıḳḳu'l-Luġa ve Sirru'l-'Arabiyye*. thk. Abürezzâk el-Mehdî. Beyrut: İhyâu't-Türâsi'l-Arabî, 1422.

Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osmân b. Kanber. *el-Kitâb*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 3. Basım, 1988.

Sîrâfî, Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh b. Merzübân. *Şerḥu Kitâbi Sîbeveyhi*. thk. Ahmed Hasan Medelî - Ali Seyyid Ali. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008.

Suhârî, Seleme b. Müslim. *el-İbâne fi'l-Luġati'l-'Arabiyye*. thk. Abdulkerîm Halîfe vd. 4 Cilt. Meskat: Vizâratu't-Türâsi'l-Kavmî ve's-Sekâfe, 1420/1999.

Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ. *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Ḳāmûs*. thk. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc vd. 40 Cilt. Kuveyt: Dâru'l-Hidâye, 2. Basım, ts.

Zeccâcî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk. *el-Lâmât*. Şam: Dâru'l-Fikr, 2. Basım, 1985.